

Edgar Morin¹
Filosoof ja antropoloog
Prantsuse Riikliku Teadusuuringute Keskuse (CNRS)
emeritprofessor, Prantsusmaa

Toetab Euroopa Liit

Prantsuse keelest tõlkis Kateryn Mänd
Tõlget toetab Euroopa Sotsiaalfond

Synergies Pays Riverains de la Baltique
n°6 - 2009 pp. 25-30

Resüme : Artikli autor näitab, et üleilmastumine on protsess, mis toimub kõigis eluvaldkondades: majanduses, kunstis, poliitikas ja mujal. Kaasaegne maailm on tunnistajaks maailmakultuuri sünnile, kuid seda kultuuri ei tuleks samastada maailmaühiskonnaga, sest rahvuslik suveräänsus takistab endiselt üleilmse üksmeele teket. Ühtlasi kahtleb autor üleilmastumises, millega väidetavalt kaasneb tehnilis-majanduslik areng ning kaitseb „antropoliitika” ideed, mis seob omavahel inim- ja ühiskonnapoliitika.

Võtmesõnad : üleilmastumine, maailmaühiskond, antropoliitika

Abstract: The author argues that the process of globalisation takes place in all sectors of life (economy, art, politics, etc.) and that we are witnessing the birth of a world-culture. He also asserts that this culture does not go hand in hand with world-society as national sovereignty stills represents a strong obstacle to developing world solidarity. Finally, the author criticises a globalisation that puts forward apparent technical-economical development to promote an “anthropolitics” of both Man and civilisation.

Keywords: globalisation, world-society, anthropolitics

GLOBALISEERUMIST võib käsitleda ülemaailmsete tehnoloogilis-majanduslike protsesside viimase etapina. Ühtlasi võib seda vaadelda kui maailmaühiskonna alget, loodet, mille tekkimine on ebaloogiline ning kaootiline. Iga ühiskonna territooriumit katavad kommunikatsioonisüsteemid. Nüüdseks katab planeet Maad erinevate kommunikatsioonivahendite võrgustik (lennukid, telefon, faks, Internet), mille sarnast ei ole omanud ükski teine varasem ühiskond.

Ühiskond ei saa läbi majanduseta, mis oma olemuselt on ülemaailmne, kuid millel puuduvad organiseeritud ühiskonnale omased reeglid (seadused, õigusorganid, kontroll), mida praegused rahvusvahelised organisatsioonid nagu IMF (Rahvusvaheline Valuutafond) ning teised ei suuda kehtestada. Ühiskond on tsivilisatsiooni lahutamatu osa. Läänelikust tsivilisatsioonist sündinud maailmatsivilisatsiooni kujundab teaduse, tehnoloogia, tööstuse ja kapitalismi omavaheline dünaamika ja see kätkeb endas teatud põhiväärtusi. Ühiskond, mis kannab endas erinevaid kultuure loob ühtlasi ka oma isikliku kultuuri.

Samas on olemas erinevaid kultuure läbivad suundumused, mis kultuure kõnetades neid ühtlasi ületavad, moodustades teatud mõttes midagi kultuurisarnast, mis hõlmab kogu maailma. Eri rahvusest ja etnilise kuuluvusega inimeste lõimumine, keelte segunemine, mitmekultuurilise taustaga isikud (Salman Rushdie, Arjun Appadura) ning kosmopoliidid rikastavad lõputult seda kultuuriülest elu. XX sajandi vältel on meedia ülemaailmset folkloori loonud, levitanud ning põiminud erisuguste kultuuride lätetelt pärit teemadel nii algsel kui ka kokkusulandunud kujul.

Märkimisväärseks võib pidada, et sellised imetabased kultuurimasinad nagu filmitööstus, vokaal- ja rokkmuusika ning televisioon, mis juhivad kasumist ja mille töökorraldus sarnaneb vabrikuga, seda eriti Hollywoodis, on sellegipoolest suutnud luua muudki peale pelgalt keskpäraste ja konformistlike teoste - loomingulisust on olnud ja võib praegugi leida kõigis neis valdkondades.

Ülemaailmne folkloor on kujunenud ning rikastub läbi integreerumise ja kokkupuudete. Üleilmastumine ei vormi kunsti, kirjandust, muusikat ja mõtlemist ühesuguseks, vaid sarnaneb pigem kultuuriülestele lainetele, mis soodustavad rahvuslike omapärade väljendumist. Lõimumine on alati aidanud kaasa mitmekesisumisele ja samal ajal soodustanud suhtlemist. džäss oli algselt segu aafrikalikust ning ameerikalikust, see oli New Orleans'i tõeline kaubamärk, mis levis mujale Ühendriikidesse, elades läbi mitmeid muutusi, ilma et uued stiilid oleks varasemaid tagaplaanile tõrjunud. Seejärel sai džässist nii mustade kui valgete muusika, mida kuulasid, mille järgi tantsisid ning mille mõjutusi oli tunda ka valgete kogukonna muusikas. Neis erinevates variatsioonides jõudis džäss kõikjale maailma, samas kui vana New-Orleans'i stiil, mis ilmselt oli sünnikohas veidi unarusse jäetud, lõi taas õitsele Pariisi Saint-Germain-de-Prés' keldrikohvikutes ning jõudis lõpuks ringiga tagasi Ühendriikidesse, seades end uuesti sisse New-Orleans'is.

Rhythm and blues'i järel sündis USA valgenahaliste seas rokkmuusika, mis levis juba üle kogu maailma, kinnitamaks kanda kõigis keeltes, võttes iga kord omaks uue rahvusliku identiteedi. Roki saatel tantsitakse, pidutsetakse

ning ollakse ühel lainel nii Pekingis, Cantonis, Tokyos, Pariisis kui ka Moskvas ning tänapäeva noorus hõljubki kõikjal ühes ja samas rütmis, ühel ja samal planeedil. Rokkmuusika ülemaailmne levik tõi pea kõikjal kaasa uusi omapäraseid sulandumisi, nii tekkis näiteks Alžeerias rai-nimeline muusikastiil, mis keedeti lõpuks *rock-fusion*'is omamoodi rütmiliseks seguks, milles üksteisega põimusid erinevad muusikakultuurid kogu maailmast. Nii viljastavadki erinevad muusikakultuurid üksteist, adumata seejuures, et antakse elu maailmalapsukestele. Kuigi tulemus võib vahel olla isegi halb, läheb asi enamasti ikka paremuse poole, seejuures ei kaota need kultuurid ka iseennast.

Selle kõrvale - nagu igas ühiskonnas - on tekkinud kriminaalne, juba ülemaailmne, teistmoodi *underground*. Alates 90-ndatest on välja kujunenud ülemaailmne maffiavõrgustik (eriti see osa, mis tegeleb narkootikumide ja prostitutsiooniga). 2001. aasta 11. september tõendas ka ülemaailmse terrorivõrgustiku olemasolu, mis aga omal moel aitab maailmaühiskonna tekkele kaasa. Üleilmastumise protsessi lammutamise eesmärgil võimendas Al-Qaida hoopis maailmaühiskonna kujunemist, mis nüüd tegeleb politsei ja väerühmade loomisega ning mis veelgi parem, võiks - lausa peaks - sisse seadma tsivilisatsioonipoliitika kogu maailmas.

Seega võib väita, et üleilmastumine, mis jõudis lõpusirgele XX sajandi loojangul, omistas tsiviliseerituse ning kultuursuse ühisnimetaja kogu maailmale, viimast samal ajal veel enam killustades - just rahvaste absoluutne suveräänsus on takistuseks maailmaühiskonna tekkele. Ühtaegu nii vabastav kui rõhuv rahvus muudab keeruliseks liitude moodustamise, mis tagaksid eeldused ellujäämiseks vajalike tingimuste loomisele kõigis maailmajagudes, või veel enam, mis toetaksid ülemaailmse rahvaste liidu sündi.

Sellest johtuvalt on Maa territoorium, mis küll hõlmab kommunikatsiooni-võrgustikke, majandust, tsivilisatsiooni ja kultuuri, kuid ei oma ühtset teadlikkust kuuluvusest Emake Maale. Maailmas ei ole ühtset organisatsiooni, õigussüsteemi, võimu- ega seadusorganeid majanduse, poliitika, politsei, loodusliku keskkonna tarvis. ÜRO, mida vetoõiguse süsteem halvab, ei saa end pidada rahvusüleseks autoriteediks. Ühendusi, mis võimaldaksid maailmaühiskonnal jälgida oma majandust, ei ole olemas. Kyoto konverentsil ei suudetud panna alust organisatsioonile, mis tegeleks keskkonnakaitsega. Lõppkokkuvõttes ei suuda maailmaühiskond tekkida ka ilma rahvusvahelise armee ning politseita. Ei ole veel olemas ülemaailmselt tsiviilühiskonda ning teadlikkus sellest, et me kõik oleme Emakese Maa kodanikud, on hajus, alles looteseisundis. Lühidalt - olemas on infrastruktuurid, kuid mitte hõlmavad struktuurid.

Siiski on 1999. aasta lõpust saati võimalik täheldada tsiviilühiskonna ja maailmakodanluse embrüonaalset teket. Seattle'is WTO tippkohtumiste ajal toimunud tehnoloogilis-majandusliku üleilmastumise vastasest streigist kasvas kiiresti välja meeleavaldus, mis võitles teistsuguse üleilmastumise nimel ja mille juhtlauseks sai « maailm pole kaup ». Hakati tajuma mitte üksnes vajadust leida rahvusvaheline vastus rahvusvahelisele probleemile, vaid ühtlasi märgati surve ning ettepanekute jõu olulisust maailma mastaabis.

Internatsionaalid, mis kujundasid töölisklassi ülemaailmset üksmeelt, on küll kahjuks kadunud, kuid püüdlused, mis neid toitsid, on taas ellu ärganud läbi laialipillutatud, kuid tähendusrikaste algatuste, mis erisugustes paikades visanduvad selleks, et luua eeldusi tsiviilühiskonnale, mille kujunemine võiks olla maailmaühiskonna tekke üheks oluliseks etapiks. Maailmaühiskonna kujunemise nimel ei ole vaja luua ülemaailmset impeeriumit, milles juhtimine on koondunud hegemooni kätte. Tsviliseerival liidul põhinedes ei lähe tarvis mitte programme ega plaane, vaid põhimõtteid. Siinjuures on oluline see, mida nimetan antropoloogiliseks, teisisõnu inimväärses poliitikaks, mis haarab kogu maailma ja tsivilisatsioonipoliitikaks. See peab meil esmalt aitama lahti öelda arengu mõistest, mis on sisu andmise või maha rahustamise eesmärgil pandud inim-, säästva ja jätkusuutliku arengu kontseptsiooni.

Arengu mõiste on alati kandnud teatud tehnilis-majanduslikku tähendust, mida mõõdetakse kasvu ning sissetuleku näitajatega, viidates kaudselt, et tehnoloogilis-majanduslik areng on kui vedur, mis otse loomulikult peab endaga kaasa tooma „inimarengu“, mille eeskujulikuks näidismudeliks on üldtuntud arenenud riigid ehk siis lääneriigid. Selline nägemus eeldab, et praegune lääne ühiskond on jõudnud punkti, mida võiks pidada inimajaloo eesmärgiks ja ideaaliks. Säästev „areng“ vaid jahutab arengut ökoloogilise konteksti kaasamisega, seadmata kahtluse alla selle põhimõtteid. Mõiste „inimareng“ eesliide on vaid tühipaljas sõnakõlks senikaua, kui see osundab läänelikule inimtüübile, kelles midugi on palju häid, kuid samas ka palju põhimõtteliselt halbu omadusi.

Äkki on arengu näiliselt üsna universaalne mõiste hoopis tüüpiline müüt läänelikust sotsiaalsentrist, üle piiri läinud läänestumise eestvedaja, „arengumaade“ koloniseerimise vahend. Areng sellisena, nagu seda praegu kujutatakse, ignoreerib kõike, mida ei saa kokku arutada ega mõõta: elu, kannatused, rõõm, armastus, sest rahulolu mõõdupuuks on numbrid (majanduse, iibe, sissetulekute kasv). Vaid kvantitatiivsetes terminites lahti mõtestatuna jääb kõrvale kvaliteet - kõik see, mis puudutab üksmeelsust, keskkonda ja elu. Muuseas, SKP (sisemajanduse koguprodukt) võtab positiivsena arvesse kõik jõud, mis panevad rahavoogusid liikuma, kaasa arvatud ka katastroofe, nagu näiteks naftatankri „Erika“ uppumine Prantsusmaa läänerrannikul 1999. aasta meretormi ajal, ning jätab arvesse võtmata väärtused, mis ei maksa midagi. Arengu kvantiteedikeskne loogika on pigem loogikavastane. Selles ei ole arusaamist, et tehnoloogilis-majanduslik kasv põhjustab moraalset ja füüsilist taandarengut: ülemäärane spetsialiseerumine, kõikide valdkondade lõputud alajaotused, hüperindividualism ja kasuimul põhinev mõtteviis viivad üksmeele kadumiseni.

Areng toob endaga kaasa spetsialiseerunud teadmuse, mida iseloomustab võimetus aru saada mitmetahulistest probleemidest. Valdkondadele keskendunud arenenud maade haridus loob küll eeldused oskuste omandamiseks, kuid tekitab ka intellektuaalset suutmatust ära tunda põhimõttelisi ja ülemaailmseid probleeme. Arengu mõiste peab asenduma inimväärses poliitika ehk antropoliitikaga (mille olen juba ammu välja pakkunud) ning tsivilisatsioonipoliitikaga. Inimesele suunatud poliitika kõige pakilisemaks missiooniks on üksmeele leidmine maailmas.

Seega peaks *ad hoc* (selleks otstarbeks loodud) Ühinenud Rahvaste ühenduses olema fondid (puudust) kannatavatele, õnnetutele, seal peaks olema Rahvusvaheline Tasuta Ravimite Amet võitlemaks AIDS-i ning teiste nakkushaiguste vastu, Rahvusvaheline Toiduamet, mis aitaks näljast laastatud või ootamatult selle löögi alla sattunud riike, lisaabi tuleks anda mittetulundusorganisatsioonidele. Rikkad rahvad peaksid oma noori massiliselt mobiliseerima ülemaailmse ühiskondliku töö eesmärgil, et aidata seal, kus vaja (põud, üleujutused, epideemiad). Vaesuse problemaatikat ei tohiks analüüsida sissetulekute terminites - eelkõige just toidupuuduse ning haiguste käes vaevlevaid vaesemaid maid ei austata ega võeta arvesse. Abivajajate mureks on suutmatust vastu seista halvaks panule, ükskõiksusele ning saatuse keerdkäikudele.

Inimväärne poliitika võimaldaks ühtlasi luua, taastada ning kontrollida maailma ühiseid rikkusi. Kuigi need on piiratud ning äärealadel (pean silmas näiteks Antartikat, Kuud), tuleks sisse seada kontroll vee surve ja suunamuutuste ning naftapuurkaevude üle. Inimväärne poliitika oleks ühtlasi õiguspoliitika kõigile, kes läänemaailma ei kuulu ning seetõttu kannatavad õigusvastase tegevuse tagajärjel, samas kui tegemist on õigustega, mida läänemaailm ise tunnustab.

Tsivilisatsioonipoliitika peaks arendama lääneühiskonna parimaid omadusi, heitma kõrvale halvamad, et moodustada tsivilisatsioonide üksteist täiendav kooslus, mis hõlmaks nii ida- kui ka lõunamaade olulist panust. Selline tsivilisatsioonipoliitika oleks kasulik läänemaailmalegi, mille üha sagedenevad kannatused tulenevad kalkuleeriva mõtteviisi võimu ja kasumikesksete võtete rakendamisest igas inimelu aspektis, kvantiteedi võimutsemisest elukvaliteedi üle suurlinnades ning maakohtade elutegevuse hääbumisest, kus üleminek tööstuslikule põllundusele ja loomakasvatusele on juba põhjustanud toiduainete puudust.

Maad tõukavad pidevalt üksteisega seotud, kuid samas kontrollimatud jõud: teadus, tehnika, tööstus, kapitalism (ehk kasum). Põhiprobleemiks jääb, kuidas nende üle kontroll saavutada: teaduse, tehnika ja tööstuse võimuorganite üle saab järelevalvet teostada vaid läbi eetika, mis saab end omakorda kehtestada üksnes läbi poliitika. Majandus ei pea olema üksnes seadustega reguleeritud, vaid peab muutuma mitmetahuliseks, hõlmama toetusfonde, ühinguid, ühistuid, teenuste vastastikust vahendamist.

Maaühiskonda on vaja juhtida. Demokraatlik ning ülemaailmne valitsemisorgan on hetkel väljaspool meie käeulatust, kuid samas valmistuvad demokraatlikud ühiskonnad selleks üldsegi mitte demokraatlike vahendite, vaid pealesurutud reformide kaasabil. Oleks hea, kui see valitsus toimiks läbi ÜRO, mille riigid liituksid, looksid ülemaailmseid organeid, millel on võimu tegelemaks eluliste probleemide ning äärmuslike ohtudega (bio- ja tuumarelvad, terrorism, ökoloogia, majandus, kultuur). Kuid Euroopa näide on tõendanud, et tee selleni on vaevaline, sest nõuab kõigi partnerite ühehäälselt nõusolekut. Selleks läheb vaja ootamatut, hirmsate ohtude esilekerkimist, katastroofi, et anda see vajalik « elektrišokk » probleemi teadvustamiseks ning otsuste vastu võtmiseks. Ühesõnaga on vaja võidelda ülemaailmse tsiviilsuse nimel, luua eeldused maailma tsiviilühiskonna sünnile, ÜRO laienemisele.

Läbi tagasilöökide, kaose, nihete, hädade võiks Emake Maa esile tõusta, asendamata seejuures isamaid, vaid pigem neid hõlmates. Sellise nägemuse teostumise ees on mitu hiiglaslikku takistust. Ühinemisele orienteerunud maailmaühiskond tekitab rahvuslikul, etnilise päritolu ning religioosete veendumuste tasandil vastaseid, kes püüdleval pigem maailma balkaniseerumise poole, samas eeldaks nende vastasseisude pelk kõrvaldamine leppimatu ülemvõimu olemasolu. Eelkõige on siin süüdi rahvusriigid, südametunnistuse ning meelsuse ebaküpsus, teisiti öeldes inimkonna saamatus end ise teostada.

Tsivilisatsiooniüleilmastumisenimeloleks vaja tohutut edasiminekut inimintellektis endas, mitte niivõrd tema tehnilistes või matemaatilistes oskustes, mitte üksnes komplekssete nähtuste mõistmisel, vaid eelkõige tema siseelus. Selge (kuid vaid meie silmis), et lääne ja kõigi teiste ühiskondade reformimine on oluline, kuid samas on veelgi ilmsem, et selle reformi vajalikkuse osas valitseb täielik ning sügav teadmatus.

Paradoksaalsel kombel on eelpool visandatud tsivilisatsiooni- ja inimväärne poliitika, olenemata vastavusest materiaalsetele ja tehnilistele võimalustele, üksnes reaalsus, mis hetkel on võimatu. Seetõttu vaevleb inimkond veel pikka aega sünnitusvaludes, isegi lapsekaotusvaludes, milline ka ei oleks tee, millele ta satub.

Notes

¹ Edgar Morin on *Ecole des hautes Etudes en Sciences Sociales* (Sotsiaalteaduste Ülikool Pariisis) sotsioloogia, antropoloogia ja ajaloo valdkondadevaheliste uuringutega tegeleva allüksuse (*Centre d'Etudes Transdisciplinaires*) ning Prantsuse Rahvusliku Teadusuuringute Keskuse (*Centre National de Recherche Scientifique*) emeriitprofessor, Prantsusmaa.
EHESS - CNRS, Centre for Transdisciplinary Studies - Sociology, Anthropology, History.